

РОЗДІЛ 6 УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

УДК 82–311.6(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.32.1.30>

ІДЕОЛОГІЧНА ДИХОТОМІЯ УКРАЇНСЬКОГО СОЦІУМУ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО ПРОТИСТОЯННЯ ПІД ЧАС «ГІБРИДНОЇ» ВІЙНИ В УКРАЇНІ

IDEOLOGICAL DICHOTOMY OF UKRAINIAN SOCIETY IN THE CONDITIONS OF ARMED CONFRONTATION DURING THE “HYBRID” WAR IN UKRAINE

Волосянко І.В.,

*orcid.org/0000-0003-0761-1587**викладач кафедри перекладу та філології
Закладу вищої освіти «Університет Короля Данила»*

Російсько-українська війна як мілітарна домінанта сучасного збройного протистояння загальноєвропейського значення розпочалася ще 2014 року. З боку росіян вона з перших днів проявилася як явище потворне, як абсолютне нехтування усіма правилами та нормами, передбаченими багатьма міжнародними документами ХХ ст. з питань ведення воєнних дій. Усталена століттями і вписана в історичну культуру українців модальність щодо братського російського народу призвела наш уряд до нехтування очевидною небезпекою, хоч США й Західна Європа постійно попереджали про невідворотність воєнної агресії з боку Росії. Віковичний тоталітарний досвід спрацював на користь путінської Росії безвідмовно. Тільки страшна іловайська трагедія змусила навіть найбільш ліберальних і тих, що ще сповідують «братерські» почуття до Росії українських воєначальників розплющити очі й побачити споконвічного ворога в усій потворності його цинізму й патологічній жорстокості. На жаль, і цивільне населення на окупованій території виявилось настільки зомбованим ідеєю відновлення СРСР, що фактично відразу поділилося на табори, які ворогують між собою. Ті, хто вітав прихід «руського міра», наївно сподівалися на матеріальні блага й пенсії, «як у Москві» [6, с. 230]. Заради таких ефемерних ілюзій здебільшого старше покоління на Донбасі схвально ставилося до приєднання онуків, синів і доньок до місцевих збройних угруповань. Зазначені ідеологічні колізії відобразились у художній літературі про війну. Наприклад, мати Геннадія (роман «Ракурс» Світлани Талан) аж розплакалася від щирого розчулення, коли побачила сина в незвичній формі мало не карнавального штибу: «Я (...) офіційно вступив до Великого війська Донського. Мені видали форму козаків, кубанку, СКС – карабін Сімонова (...) Мама, побачивши мене у формі, розчулилась і розплакалась» [10, с. 68–69]. Водночас поява «ряжених», тобто тих, що «мавпують» своїм одягом колишніх козаків «війська донського», до якого українську молодь наполегливо агітували вступати на окупованих Росією територіях Луганщини та Донеччини, засвідчила те, що російські ідеологи використовували й досі використовують усі засоби пропаганди й лицемірства, щоби тільки розколоти українське суспільство, зробити ворогами представників єдиного народу, не дати можливості українцям усвідомити, що на території Донбасу йдеться аж ніяк не про їхні, а тільки про суто російські інтереси.

Місцевий цивільний соціум як активний учасник протистояння на Донбасі також виявився зовсім не мирним, а тим більше – не громадянсько свідомим. Практично в усіх художніх текстах літератури про російсько-українську війну більшою чи меншою мірою автори роблять екскурси, як ще від кінця 40-х рр. ХХ ст. населення на Донбасі було перелякане патріотичною свідомістю «западенців», а тому навіть у ХХІ ст. найстарше покоління донеччан і далі панічно боялося приходу на Донбас бандерівців і «Правого сектора». До речі, саме на цю аудиторію робило ставку проросійське телебачення, поширюючи страшилки, в яких нібито «правосеки» розпинали маленьких дітей, отримавши перемогу над сепаратистами. Ширилися чутки, що бандерівці розстрілюватимуть всіх, хто має більше 60-и років, щоб не платити цим людям пенсію. Саме це покоління, репрезентоване переважно бабусями, волало до Путіна про необхідність приєднання до Росії, урочисто ходило голосувати за своє існування в єдиному просторі з Росією, як було в часи СРСР, що слугувало причиною виникнення частих конфліктів.

Ключові слова: російсько-українська війна, окупанти, сепаратисти, колаборанти, патріоти, пасіонарії, політика, «руський мір», ідеологія, пропаганда.

The Russian-Ukrainian war as the military dominant of the modern armed confrontation of European significance began in 2014. The first days of this war demonstrated its ugly nature, as an absolute disregard for all the rules and regulations stipulated by many international documents of the 20th century concerning military operations. Established for centuries and inscribed in the historical culture of Ukrainians, the modality towards the fraternal Russian people led our government to neglect the obvious danger, although the USA and Western Europe constantly warned about the inevitability of military aggression by Russia.

Age-old totalitarian experience worked in favor of Putin's Russia without fail. Only the terrible Ilovai tragedy forced even the most liberal and those who still profess "fraternal" feelings towards Russia of the Ukrainian military leaders to open their eyes and see the ancient enemy in all the ugliness of his cynicism and pathological cruelty. Unfortunately, the civilian population in the occupied territory was so obsessed with the idea of restoring the USSR that it actually immediately

divided into camps that are at war with each other. Those who welcomed the arrival of the “Russian peace” naively hoped for material benefits and pensions, “as in Moscow” [6, p. 230]. For the sake of such ephemeral illusions, mostly the older generation in Donbas approved of the joining of grandchildren, sons and daughters to local armed groups. The mentioned ideological conflicts were reflected in the fiction about the war. For example, Gennady’s mother (Svitlana Talan’s novel “Rakurs”) burst into tears from sincere emotion when she saw her son in an unusual form, almost like a carnival costume: “I (...) officially joined the Great Army of the Don. They gave me a Cossack uniform, a kubanka. SKS – Simonov’s carbine (...) Mother, seeing me in uniform, was moved and burst into tears” [10, p. 68-69]. At the same time, the appearance of the “dressed-up”, that is, those who “monkey” with their clothes the former Cossacks of the “Don army”, which Ukrainian youth were persistently campaigning to join in the Russian-occupied territories of Luhansk and Donetsk regions, proved that Russian ideologues used and still use all means of propaganda and hypocrisy in order to split Ukrainian society, to make the representatives of the one nation enemies, to prevent Ukrainians from realizing that the territory of Donbas is not about their interests, but only about purely Russian interests.

The local civil society, as an active participant in the confrontation in Donbas, also turned out to be not at all peaceful, and even more, not civic-conscious. In practically all literary texts about the Russian-Ukrainian war, to a greater or lesser extent, the authors show the population in Donbas was frightened by the patriotic consciousness of the “Westerners”, and therefore even in the 21st century the oldest generation of Donetsk residents still panicked about the arrival of the Banderites and “Right Sector” in Donbas. By the way, it was precisely this audience that pro-Russian television was betting on, spreading horror stories in which “right-wingers” allegedly crucified young children after winning over the separatists. Rumors spread that the people of Bandera would shoot everyone who is over 60 years old in order not to pay these people a pension. It was this generation, represented mainly by grandmothers, who cried out to Putin about the need to join Russia, solemnly went to vote for their existence in a single space with Russia, as it was in the times of the USSR, which caused frequent conflicts.

Key words: Russian-Ukrainian war, occupiers, separatists, collaborators, patriots, passionarians, politics, “Russian peace”, ideology, propaganda.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень. Грунтовний різновекторний літературознавчий аналіз та осмислення проблемно-тематичних модусів, допомагають сучасному досліднику проблеми гібридної війни на Сході України з’ясувати причини появи сторін, що ворогують між собою, та їхньої ролі у збройному протистоянні. Зазначена проблема є ключовою і в нашій розвідці.

Постановка завдання. На основі опрацьованих літературних прозових творів можемо зробити висновок, що насправді існували й досі існують не дві, а три суттєво відмінні соціальні групи протистояння: а) «сепаратисти», тобто представники місцевого населення, котрим наївно забаглося самостійності Донбасу, без відповідного усвідомлення наслідків; б) російська кадрова армія, яка для збройної агресії в Україні цілеспрямовано укомплектована насамперед не з питомо російських солдатів, а із кадірівців (чеченців) і бурятів, для яких європейські, отже, й українські, світоглядно-моральні принципи були чужими й незрозумілими; в) як протиставлення окупантам – військові частини ЗСУ, які спочатку діяли тільки у межах АТО, й уже з цієї причини українські воїни постійно наражалися на сотні заборон власного командування, зокрема щодо можливості давати ворогам належну відсіч, а до того ж, хронічно не отримували необхідної кількості боєприпасів, харчів й амуніції. Іншими словами, уже перший період російсько-української війни (2014–2021 рр.) засвідчив її гібридність, дифузність, розмитість фронтів.

Основний виклад матеріалу: Топос війни в сучасній українській літературі страшний і експресивно насичений. Гібридна війна неначе щодня змінює маски на догоду Путіну. Інтерпретаційні моделі досвіду війни, проєкція реальних подій на художній світ прози про війну ще тільки у процесі свого становлення. «Воєнна» романтика розвінчується і для самих сепаратистів Донбасу. Обертається для них великими втратами та зневір’ям. Надіслані з Росії «командири» постійно відверто знущаються з місцевих добровольців із Луганської та Донецької областей. Саме таким носієм шовіністичних поглядів на усіх, без винятку, жителів України у романі «Маріупольський процес» Галини Вдовиченко постає Буча-Буслаєв, який приїхав на Луганщину із Ростова-на-Дону ще задовго до воєнних подій, заробляв на проживання тим, що спочатку ремонтував, а оскільки в нього були «руки-дрюки» [1, с. 27], то надалі тільки мив машини, пиячив, буянив і взагалі мав усі ознаки мало не парії-безхатька, який здебільшого перебивався випадковими заробітками. Інша річ, що воєнні події цього типового лузера завдяки його вродженим рисам садиста, дурисвіта й деспота винесли на авансцену подій і дозволили посісти керівну посаду в середовищі місцевих ополченців. Буча почав безжально дресировувати своїх підлеглих «найвитонченішими» методами. Як не дивно, молоді луганські представники безвідмовно корилися Бучі-Буслаєву навіть тоді, коли він їх випробовував садистськими способами, наприклад, закопуванням у землю, що для брата головної героїні роману Ольги – Вітька-Тарпана, сердеч-

ника з дитинства – мало не закінчилося трагічно. Мотивував Буча свої людиноненависницькі експерименти тим, що нібито перевіряє, чи зможуть його підлеглі витримати катування «укропів», хоч насправді таким чином злісно самоутверджувався, примушував власних підлеглих особисто його панічно боятися.

У романі «Маріупольський процес» Галини Вдовиченко новоявлені інфантильні «сепаратисти» репрезентовані вчорашніми випускниками середньої школи, найвними дітлахами, які не можуть позбутися ілюзій і водночас мають за наймовірне щастя можливість потримати зброю в руках, то в книзі «Повернутися дощем» Світлана Талан ще й розглядає процес деградації такого контингенту населення. Безкарність, вседозволеність робить сина місцевих алкоголіків Яшу на псевдо Змій, який постійно носить балаклаву, щоб ніхто не міг упізнати його обличчя, бандитом і гвалтівником, який бездумно ламає життя навіть своїй єдиній товаришці дитинства Улянці, майбутній снайперці ЗСУ. Знакові теми війни, знакові проблеми війни, тиражовані мілітарні герої відходять на задній палан. На передньому залишається людина з усіма її бідами, негараздами й проблемами в незатишному світі.

Проблема зрадників і колаборантів переходить у ранг вічної проблеми злочину на основі задрості й пошуку наживи. Наприклад, до нібито своїх поплічників-кадірівців ще один сепаратист на рівні підсвідомості ставиться зневажливо, але свідомо дико задрить, що сам він отримує мінімальну зарплату за службу у «війську донському», а вони – долари, тому в день зарплати веде їх відстріл, закопуючи тіла ним убитих, щоб ніхто не запідозрив його в кривавих розправах і мародерстві. Іншими словами, завербовані в сепаратисти молоді люди Донбасу з різних причин рано чи пізно стають одного рівня з типовими бандитами, для яких не існує жодних табу.

У більшості художніх творів про війну персонажі діють згідно з їхнім усвідомленим особистісним вибором. Нерідко у цих творах простежується увага авторів до психологічних і психічних змін у характерах описаних образів сепаратистів. Письменники намагаються проникнути у глибини фрустраційного за своєю суттю внутрішнього світу таких героїв. Часто образи і кривди, яких ці герої творів зазнали ще у дитинстві та юності, спричиняються у зрілому віці до намагання помститися всьому світові, а індикатори їхнього внутрішнього стану (насамперед психологічні деталі портретного гатунку) одночасно натякають читачам на ті руйнівні процеси у пси-

хці персонажів, які мають динаміку наростання. Інтимізація вчинків, наприклад, того-таки Бучі-Буслаєва, який по садистському замордував свою собаку і помстився Вальці-Саморекламі винятково за те, що відмовилася з Бучею вступити у сексуальні стосунки, – вчинки одного знаменника: Буча – типовий психопат і збоченець. Навіть більше, стильова домінанта відповідних епізодів відзначається патологічною тривожністю цього персонажа, його потаємними панічними страхами, підсиленими на кожному кроці хронічною воєнною небезпекою, а на далеку перспективу – власним інтуїтивним відчуттям неминучого програшу, життєвого фіаско.

Аналізуючи сучасну прозу про війну, неможливо нехтувати проблемами художності текстів, особливостей їхньої поетики. Якщо брати до уваги стильові компоненти, то практично вся так звана «воєнна» література вкладається в рамки неореалізму, започаткованого ще Лесею Українкою («Бояриня»), О. Кобилянською («Земля»), Володимиром Винниченком («Краса і сила»), «Федько-халамидник»), Миколою Хвильовим (оповідання «Мати»). Неореалізм – високопродуктивна стильова течія в українській, а також у світових (насамперед європейських) літературах початку ХХ ст., яку ще зараз називають соціально-психологічним, романтичним, імпресіоністичним або лірико-психологічним реалізмом із вкрапленнями сюрреалізму, елементами фентезі [3, с. 117–118]. Симптоматично, що саме в річищі неореалізму (у якому доволі часто проявляються ознаки магічного реалізму) з'являється можливість для опису, окрім «людського», ще й інфернального зла, яке своїми щупальцями висмоктує з усіх, без винятку, персонажів такої прози навіть бажання залишатися непричетними до вбивств, насильства, грабунків. Пересічна людина іноді стає знаряддям злочинів, негідних вчинків, скоєної біди не стільки свідомо, як підсвідомо. За К.-Г. Юнгом, Тінь починає домінувати над Самістю, тваринне витісняє людське, змушує Его погоджуватися на компроміси з сумлінням. Наприклад, щиро закоханий Геннадій у романі «Ракурс» Світлани Талан прекрасно розуміє, що кохана медсестра-патріотка Люба ніколи не схвалить його рішення стати сепаратистом, боїться з нею випадково зустрітися вдягнутим у «карнавальну» форму бійця «Великого війська Донського». Проте Геннадій приєднується таки до сил зла, чого після смерті Люби-патріотки не може собі вибачити до кінця власного життя.

Спокусою для цивільної беззахисної людини стає летальна зброя, причетність до воєнізова-

ного об'єднання, в якому індивідум ніби безслідно розчиняється у масі, а відповідальність за вчинені особисто ним злочини перекладається на необхідність виконання наказів командирів. Водночас ворожі командири також не проти перекласти свою провину на когось іншого. До того ж вони усе новими й новими злочинами та пиятикою постійно глушать голос власного сумління. Саме таким у романі «Повернутися дощем» Світлани Талан зображено Філіна, який до 2014 р. був полковником української міліції. Філіна-садиста панічно бояться всі заарештовані, адже він щоденно когось гвалтує, власноручно вбиває, під автоматами підлеглих посилає полонених своїми тілами розмінювати територію. Верхом цинізму цієї людини стає те, що в кабінеті Філіна під самим порогом замість ганчірки лежить брудний український жовто-блакитний прапор, у який витирають ноги всі Філінові відвідувачі. Спаплюженим прапором колишній український полковник демонструє свою вірно-підданість російським завойовникам, а водночас морально знущається з українських волонтерів, яких приводять до Філіна на допити. Прибираючи в його кабінеті, полонена волонтерка Настя, побачивши цей прапор, несподівано перестає боятися Філіна. Їхня розмова набирає не просто політичного змісту, а й торкається моралі: *«Щось у тобі мені подобається. Може, залишишся у нас на роботі? Я дам тобі посаду, гідну зарплатню, а ти промиватимеш мізки тим, хто ще не зрозумів, що Україна – це фашизм (...) Дам вам з чоловіком житло (...) У вас буде власний двоповерховий будинок, службова машина. – (...) Краще уже на шести квадратах кухні, ніж жити у відібраному житлі (...) – Вона підійшла до прапора, струсила з нього пил і обережно склала. – Ти що робиш? – Філін аж підскочив на місці. – Візьму попраати – (...) Він повинен лежати брудним! (...) – Ви офіцер? – Настя сміливо дивилася йому в очі. – Так! – Негоже так чинити офіцеру (...) Це вас не принижує як офіцера? – Я виконую наказ, – раптом заспокоївся він»* [9, с. 119–121]. Словесну дуель з озброєним Філіном полонянка Настя виграла, винесла й сховала прапор, щоб згодом забрати додому. Психологічний ресурс цього епізоду надзвичайно потужний хоч би тому, що в поєдинку з озброєним до зубів усевладним чоловіком при високій посаді виграє беззбройна цивільна жінка-полонянка, яка на певних регістрах стає уособленням України.

Якщо звернутися до трагедійної доміанти воєнних подій, то можна зрозуміти, що патерналистська функція держави зумовлює певні

перекося в гендерних питаннях цього періоду. Насамперед між завойовниками і завойованими реалізується в усій непривабливості гендерна асиметрія, статево насильство, нівелювання морально-етичних традицій. Жінку як представницю упослідженої статі війна, уособлена в окупаційній доктрині, саме за статевою ознакою відкидає на маргінес. Закономірно, що в умовах війни російські окупанти-шовіністи зневажають і ненавидять усіх українців, принципово вважають себе кращими й вищими від сепаратистів, розцінюють їх як зрадників, зневажають і насміхаються над ними. У романі «Ракурс» Світлани Талан російський офіцер на прізвище Козир (Козирев) відверто й цинічно знущається із сепаратиста Геннадія, справляючи у його присутності прямо на воєнному плацу свої природні потреби й вимагаючи все негайно прибрати. Геннадій зазнає від Козиря постійних принижень і починає політично прозрівати: *«Ми чекали їхньої допомоги, раділи, а виходить, що ми для них не люди (...) Іноді мені хотілося крикнути: «Панове офіцери! Де ж ваша честь?» (...) Була перестрілка, і свої своїх постріляли. Командири не можуть між собою поділити захоплені майно та нерухомість, а прості хлопці, хто вірив у світле майбутнє, платять за це найдорожчим»* [10, с. 173–179]

Ставлення офіцерів російської армії до солдатів ЗСУ, які потрапили в полон, – антигуманне за своєю суттю. У романі «Маріупольський синдром» Галини Вдовиченко є епізод розстрілу пораненого Петровича – батька трьох дітей – лише за те, що цей чоловік пішов добровольцем в АТО. Іншому героєві цього твору – Романові – вдається вціліти лише тому, що він – солдат призовного віку, але Буча-Буслаєв катує його, а надалі перетворює в раба з гирею на нозі. Ще гірше від Бучі-Буслаєва до Романа ставиться місцевий дідок-росіянин, який усе життя панічно боїться власної дружини. Прекрасно розуміючи, що солдат важкопоранений і може вмерти, дід починає його бити ногами: *«А-а-а – вищанув дядя Вася (...) – падла! (...) – Слина летіла навсібіч (...) – Фашист клятий! Н-на! Н-на, с-суко!»* [1, с. 19].

Поняття честі для російських солдатів чуже й абсолютно незрозуміле. У романі «Ловайськ» Євгена Положія вражаюче описано розстріл беззбройних солдатів ЗСУ, яким власне командування наказало вийти нібито безпечним «зеленим коридором» [12, с. 170] із зони подвійного оточення Псковською і Курською дивізіями. Схожа страхітлива картина постає і в книгах «Соняхи» Андрія Зелінського, «Оголений нерв» та «Повернутися дощем» Світлани Талан, а також

у творі «Обірвана Струна» Ніни Фіалко, де поранених українських військових жорстоко добивають окупанти: «*Чорні бородаті чоловіки відтинали голови, мов баранам, пораненим бійцям і задоволено реготали. «Чеченці!»*» – майнула думка і змусила завмерти» [12, с. 161]. Під час евакуації українським гелікоптером вцілілих бійців головний герой цього роману – Михайло – вимагає, щоби на борт узяли бодай його мертвих друзів Віктора й Сашка, інакше їхні тіла розтягатимуть бродячі пси. Відповідальність за гідне поховання мертвих настільки велика, що хлопець ставить питання руба, затягуючи час, хоч сам важкопоранений, і кожна зайва хвилина працює проти нього. Як бачимо, цивільне ество на рівні підсвідомості Михайла домінує над статусом військового, а здорова сільська мораль для нього навіть у екстремальній ситуації виявляється неперушною.

Висновки. В аналізованих художніх творах цивільні й воєнні люди у процесі збройних конфліктів чи під час проходження фронту через населені пункти апріорі проявляють себе незіставно, по-різному реагують на одні й ті самі події. У значно гіршій ситуації завжди опиняються цивільні люди, які під час окупації стають особливо вразливими, щоденно ризикують життям без жодної провини. Війна не залишає нікого поза межами своєї страшної досяжності: ні цивільних, ні військовозобов'язаних. Проте цивільна людина, порівняно з військовою, в умовах війни значно вразливіша, її життя перебуває у постійній небезпеці, адже в неї навіть немає зброї для свого захисту, переважно не існує реальної можливості відступити у безпечне місце без втрати надбаного впродовж усього життя майна, відсутня підтримка і допомога випробуваних у боях побратимів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вдовиченко Г. Маріупольський процес: Роман: передмова В. Лиса. Харків: Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2015. 288 с.
2. Зелінський А. Соняхи. Львів: Видавництво Старого Лева, 2015. 128 с.
3. Літературна енциклопедія: У двох томах. Т. 2. Авт.-укладач Ю. І. Ковалів. Київ: ВЦ: «Академія», 2007. 624 с.
4. Положій Є. Іловайськ: Розповіді про справжніх людей. Харків: Фоліо, 2017. 378 с.
5. Рішар Ж.-П. Смерть та її постаті. *Слово. Знак. Дискурс: антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст.* / за ред. Зубрицької М. Львів: Літопис, 1996. С. 164–179.
6. Талан С. Оголений нерв. Книга 1.: Роман. Харків: Книжковий Клуб: «Клуб Сімейного дозвілля», 2022. 288 с.
7. Талан С. Оголений нерв. Книга 2.: Роман. Харків: Книжковий Клуб: «Клуб Сімейного дозвілля», 2022. 480 с.
8. Талан С. Повернутися дощем. Книга 1: роман. Харків: Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2022. 384 с.
9. Талан С. Повернутися дощем. Книга 2: роман. Харків: Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2022. 288 с.
10. Талан С. Ракурс: Роман. Харків: Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля». 2018. 320 с.
11. Фіалко Н. Обірвана струна. Тернопіль: Богдан, 2016. 352 с.
12. Фромм Е. Мати чи бути? ; пер. з англ. Київ: Український письменник, 2010. 222 с.